

॥ तैत्तिरीय संहिता ॥

॥ चतुर्थः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयसंहितायां पञ्चमकाण्डे चतुर्थः प्रश्नः ॥

दे॒वा॒सु॒राः सं॒य॑त्ता आ॒स॒न्ते न व्य॑जयन्त॒ स ए॒ता
इन्द्र॑स्त॒नूर॑पश्य॒ता उपा॑धत्त॒ ताभि॑र्वै स त॒नुव॑मिन्द्रि॒यं
वी॒र्य॑मा॒त्मन्न॑धत्त॒ ततो॑ दे॒वा अ॒भ॒व॒न्परा॑सु॒रा यदिन्द्र॑त॒नूरु॑प॒दधा॑ति
त॒नुव॑मे॒व ताभि॑रिन्द्रि॒यं वी॒र्यं यज॑मान आ॒त्मन्ध॑त्ते-
ऽथो॑ सेन्द्र॑मे॒वाग्नि॑ः सत॑नुं चिनुते॒ भव॑त्या॒त्मना॑ परा॑स्य
भ्रातृ॑व्यः (१)

भ॒व॒ति य॒ज्ञो दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्राम॒त्तम॑व॒रुधं॑ नाश॑कृ॒वन्त ए॒ता
य॑ज्ञत॒नूर॑पश्यन्ता उपा॑धत्त॒ ताभि॑र्वै ते य॒ज्ञमवा॑रुन्धत्त॒
यद्य॑ज्ञत॒नूरु॑प॒दधा॑ति य॒ज्ञमे॒व ताभि॑र्यज॑मानोऽव॑ रु॒न्ध्वे
त्रय॑स्त्रि॑ः शत॒मुप॑ दधाति॒ त्रय॑स्त्रि॑ः श॒द्वे दे॒वता॑ दे॒वता॑
ए॒वाव॑ रु॒न्ध्वेऽथो॑ सा॒त्मान॑मे॒वाग्नि॑ः सत॑नुं चिनुते॒
सा॒त्मा॒मुष्मि॑ल्लो॒के (२)

भ॒व॒ति य ए॒वं वेद॑ ज्योति॑ष्मतीरुप॑ दधाति॒
ज्योति॑रे॒वास्मि॑न्दधात्ये॒ताभि॑र्वा अ॒ग्निश्चितो॑ ज्व॑लति॒

ताभिरेवैन॑ꣳ समि॑न्द्र उ॒भयो॑रस्मै लो॒कयो॒ज्योति॑र्भवति
 नक्ष॑त्रेष्ट॒का उप॑ दधात्येतानि॒ वै दि॒वो ज्योती॑ꣳषि
 तान्ये॒वाव॑ रुन्दे सु॒कृतां॑ वा ए॒तानि॒ ज्योती॑ꣳषि यन्नक्ष॑त्राणि
 तान्ये॒वाप्रो॑त्यथो॒ अनू॑का॒शमे॒वैतानि॑ (३)

ज्योती॑ꣳषि कुरुते सु॒वर्ग॑स्य लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै
 यत्सꣳस्पृ॑ष्टा उप॒दध्या॑द्वृष्ट्यै लो॒कमपि॑ दध्या॒दव॑र्षुकः
 पर्जन्यः॑ स्यादसꣳस्पृ॑ष्टा उप॑ दधाति वृष्ट्या॑ ए॒व लो॒कं
 करो॑ति व॒र्षुकः॑ पर्जन्यो॑ भवति पु॒रस्ता॑दन्याः प्र॒तीची॑रुपं
 दधाति प॒श्चाद॑न्याः प्राची॒स्तस्मा॑त्प्रा॒चीनानि॑ च प्रती॒चीनानि॑
 च नक्ष॑त्राण्या॒ वर्त॑न्ते॥ (४)

भ्रातृ॒व्यो लो॒क ए॒वैतान्ये॑कचत्वारि॑शच्च॥—————[१]

ऋ॒त॒व्या उप॑ दधात्यृ॒तूनां॑ क्लृ॒त्यै द्वंद्व॑मुपं दधाति
 तस्मा॑द्द्वंद्व॒मृत॑वोऽधृ॒तेव॑ वा ए॒षा यन्म॑ध्य॒मा चि॒तिर॑न्तरि॒क्षमिव॑
 वा ए॒षा द्वंद्व॑म॒न्यासु॑ चि॒तीषू॑पं दधाति च॒तस्रो॑ मध्ये धृ॒त्या
 अन्तः॑श्लेषणं॒ वा ए॒ताश्चि॒तीनां॑ यदृ॒त॒व्या यदृ॒त॒व्या उप॑दधाति
 चि॒तीनां॑ विधृ॒त्या अव॑का॒मनू॑पं दधात्येषा॒ वा अ॒ग्नेर्यो॑निः
 स॒योनि॑म् (५)

ए॒वाग्निं चि॑नुत उ॒वाच॑ ह वि॒श्वामि॑त्रोऽद॒दि॒त्स ब्र॒ह्मणा॑न्
यस्यै॒ता उप॑धी॒यान्तै॑ य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑दिति॒ संव॑त्स॒रो
वा ए॒तम्प्र॑ति॒ष्ठायै॑ नुदते॒ योऽग्निं॑ चि॒त्वा न प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति॒ पञ्च
पूर्वा॑श्चित॒यो भव॑न्त्यथ॑ ष॒ष्ठीं चि॑तिं चिनुते॒ षड्वा ऋ॒तवः॑ संव॑त्स॒र
ऋ॒तुष्वे॒व संव॑त्स॒रे प्र॑ति॒ तिष्ठ॑त्ये॒ता वै (६)

अधि॑प॒त्नीर्नामे॑ष्ट॒का यस्यै॒ता उप॑धी॒यन्तेऽधि॑पतिरे॒व
स॑मा॒नाना॑ भवति॒ यं द्वि॑ष्यात्तमु॒प॒दध॑द्वायेदे॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑
दे॒वता॑भ्य॒ आ वृ॑श्चति॒ ताज॑गार्ति॒मार्च्छ॑त्यङ्गि॒रसः॑ सु॒वर्गं
लो॒कं यन्तो॑ या य॒ज्ञस्य॑ निष्कृ॒तिरा॑सी॒त्तामृषि॑भ्यः॒ प्रत्यौ॑हन्
तद्धि॑रण्यमभव॒द्यद्धि॑रण्यश॒ल्कैः प्रो॒क्षति॑ य॒ज्ञस्य॑ निष्कृ॒त्या
अथो॑ भेष॒जमे॒वास्मै॑ करोति (७)

अथो॑ रू॒पेणै॒वैनं॑ सम॑र्धयत्यथो॒ हिर॑ण्यज्योतिषै॒व
सु॒वर्गं लो॒कमे॑ति साह॒स्रव॑ता॒ प्रोक्ष॑ति साह॒स्रः प्र॒जाप॑तिः
प्र॒जाप॑ते॒रात्या॑ इ॒मा मे॑ अ॒ग्न इष्ट॑का धे॒नवः॑ स॒न्त्वि॒त्याह
धे॒नूरे॒वनाः॑ कुरुते॒ ता ए॑नं का॒मदु॒घा अ॒मुत्रा॒मुष्मि॑ल्लो॒क उप॑
तिष्ठ॑न्ते॥ (८)

रुद्रो वा एष यदग्निः स एतर्हि जातो यर्हि सर्वश्चितः
 स यथा वृथ्सो जातः स्तनम्प्रेप्सत्येवं वा एष एतर्हि
 भागधेयम्प्रेप्सति तस्मै यदाहुतिं न जुहुयादध्वर्युं च
 यजमानं च ध्यायेच्छतरुद्रीयं जुहोति भागधेयेनैवैनं
 शमयति नार्तिमाच्छत्यध्वर्युर्न यजमानो यद्गाम्याणां
 पशूनाम् (९)

पयसा जुहुयाद्गाम्यान्पशूञ्छुचार्पयेद्यदारण्यानामारण्याञ्जर्ति
 वा जुहुयाद्गवीधुकयवाग्वा वा न ग्राम्यान्पशून्
 हिनस्ति नारण्यानथो खल्वाहुरनाहुतिर्वै जर्तिलांश्च
 गवीधुकाश्चेत्यजक्षीरेण जुहोत्याग्नेयी वा एषा यदजाहुत्यैव
 जुहोति न ग्राम्यान्पशून् हिनस्ति नारण्यानङ्गिरसः सुवर्गं
 लोकं यन्तः (१०)

अजायां घर्मम्प्रासिञ्चन्त्सा शोचन्ती पूर्णं पराजिहीत
 सो ऽर्कोऽभवत्तदर्कस्यार्कत्वमर्कपर्णेन जुहोति
 सयोनित्वायोदङ्घ्रिष्ठञ्जुहोत्येषा वै रुद्रस्य दिख्स्वायामेव
 दिशि रुद्रं निरवदयते चरमायामिष्टकायां जुहोत्यन्तत
 एव रुद्रं निरवदयते त्रेधाविभक्तं जुहोति त्रयं इमे लोका

इ॒माने॒व लो॒कान्त्स॒माव॑द्दी॒र्यान्करो॒तीय॒त्यग्रे॑ जुहोति (११)

अथे॒यत्यथे॑यति॒ त्रयं॑ इ॒मे लो॒का ए॒भ्य ए॒वैनं॑ लो॒केभ्यः॑
शम॑यति॒ तिस्र॑ उत्त॑रा॒ आहु॑तीर्जुहोति॒ षट्त्सम्प॑द्यन्ते
षड्वा ऋ॒तव॑ ऋ॒तुभिरे॒वैनं॑ शम॑यति॒ यद॑नुपरि॒क्रामं॑
जुहु॑याद॑न्तरवचा॒रिणं॑ रु॒द्रं कुर्या॑दथो॒ खल्वा॑हुः कस्यां॑ वाहं
दि॒शि रु॒द्रः कस्यां॑ वेत्य॑नुपरि॒क्राम॑मे॒व हो॑त॒व्यम॑परि॒वर्गमे॒वैनं॑
शम॑यति (१२)

ए॒ता वै दे॒वताः॑ सुव॒र्ग्या या उ॑त्त॒मास्ता॑ यज॑मानं
वाच॑यति॒ ताभिरे॒वैनं॑ सुव॒र्गं लो॒कं ग॑मयति॒ यं द्वि॒ष्यात्तस्य॑
सञ्चरे॑ प॒शूनां॑ न्य॒स्येद्यः॑ प्र॒थमः॑ प॒शुरे॑भि॒तिष्ठ॑ति॒ स
आ॒र्तिमा॑र्च्छति॥ (१३)

प॒शूनां॑ यन्तोऽग्रे॑ जुहोत्य॑परि॒वर्गमे॒वैनं॑ शम॑यति त्रि॒शच्च॑॥ [३]

अश्म॒न्नूर्ज॑मिति॒ परि॑ षिञ्चति॒ मार्ज॑य॒त्येवैन॑मथो॒ तर्प॑य॒त्येव॑
स ए॒नं तृ॒प्तोऽक्षु॑ध्य॒न्नशो॑चन्न॒मुष्मि॑ल्लो॒क उप॑ तिष्ठते॒ तृप्य॑ति
प्र॒जया॑ प॒शुभिर्य॑ एवं वेद॒ तां न॒ इष॑मूर्जं धत्त मरुतः स॒ररा॑णा
इत्या॒हान्नं॑ वा ऊ॒र्गन्न॑म्मरुतोऽन्नमे॒वाव॑ रु॒न्देऽश्म॑स्ते॒ क्षुद॑मुं
ते शुक् (१४)

ऋच्छुतु यं द्विष्म इत्याहु यमेव द्वेष्टि तमस्य क्षुधा च शुचा
 चार्पयति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य
 शुचः शमयति त्रिः पुनः पर्येति षट्त्सम्पद्यन्ते षड्वा ऋतव
 ऋतुभिरेवास्य शुचः शमयत्यपां वा एतत्पुष्पं यद्वेतसो-
 ऽपाम् (१५)

शरोऽवका वेतसशाखया चावकाभिश्च वि कर्षत्यापो
 वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्य शुचः शमयति यो वा अग्निं
 चितम्प्रथमः पशुरधिक्रामतीश्वरो वै तः शुचा प्रदहो मण्डूकेन
 वि कर्षत्येष वै पशूनामनुपजीवनीयो न वा एष ग्राम्येषु
 पशुषु हितो नारण्येषु तमेव शुचार्पयत्यष्टाभिर्वि कर्षति (१६)

अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रीऽग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य
 शुचः शमयति पावकवतीभिरन्नं वै पावकोऽन्नैनेवास्य
 शुचः शमयति मृत्युर्वा एष यदग्निर्ब्रह्मण एतद्रूपं
 यत्कृष्णाजिनम् कार्ष्णी उपानहावुपं मुञ्चते ब्रह्मणैव
 मृत्योरन्तर्धत्तेऽन्तर्मृत्योर्धत्तेऽन्तरन्नाद्यादित्याहुरन्यामुपमुञ्चते-
 ऽन्यां नान्तः (१७)

एव मृत्योर्धत्तेऽवान्नाद्यः रुद्धे नमस्ते हरसे शोचिष

इत्याह नमस्कृत्य हि वसीयाः समुपचरन्त्यन्यं ते
 अस्मत्तपन्तु हेतय इत्याह यमेव द्वेष्टि तमस्य शुचार्पयति
 पावको अस्मभ्यः शिवो भवेत्याहान्नं वै पावकोऽन्नमेवाव
 रुद्धे द्वाभ्यामधि क्रामति प्रतिष्ठित्या अपस्यवतीभ्याः
 शान्त्यै॥ (१८)

शुर्वेतसोऽपामंष्टाभिर्विकर्षति नान्तरेकान्नपञ्चाशच्च॥ [४]

नृषदे वडिति व्याघारयति पङ्क्याहुत्या यज्ञमुखमा
 रभतेऽक्षण्या व्याघारयति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र
 हरन्ति प्रतिष्ठित्यै यद्वषट्कुर्याद्यातयांमास्य वषट्कारः स्याद्यन्न
 वषट्कुर्याद्रक्षाःसि यज्ञः हन्युर्वडित्याह परोक्षमेव वषट्करोति
 नास्य यातयांमा वषट्कारो भवति न यज्ञः रक्षाःसि घ्नन्ति
 हुतादो वा अन्ये देवाः (१९)

अहुतादोऽन्ये तानग्निचिदेवोभ्यान्प्रीणाति ये देवा
 देवानामिति दध्ना मधुमिश्रेणावोक्षति हुतादश्चैव देवानहुतादश्च
 यजमानः प्रीणाति ते यजमानम्प्रीणन्ति दध्नेव हुतादः
 प्रीणाति मधुषाहुतादो ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्वध्यारण्यम्मधु

यद्दध्रा मधुमिश्रेणावोक्षत्युभयस्यावरुद्धौ शुमुष्टिनावोक्षति
प्राजापत्यः (२०)

वै शुमुष्टिः संयोनित्वाय द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्या अनुपरिचारमवोक्ष
वि वा एष प्राणैः प्रजयां पशुभिर्ऋध्यते योऽग्निं
चिन्वन्नधिक्रामति प्राणदा अपानदा इत्याह प्राणानेवात्मन्धत्ते
वर्चोदा वरिवोदा इत्याह प्रजा वै वर्चः पशवो वरिवः
प्रजामेव पशूनात्मन्धत्त इन्द्रो वृत्रमहन्तं वृत्रः (२१)

हतः षोडशभिर्भोगैरसिनाथ्स एतामग्नयेऽनीकवत्
आहुतिमपश्यत्तामजुहोत्तस्याग्निरनीकवान्धस्वेन भागधेयेन
प्रीतः षोडशधा वृत्रस्य भोगानप्यदहद्वैश्वकर्मणेन पाप्मनो
निरमुच्यत यदग्नयेऽनीकवत् आहुतिं जुहोत्यग्निरेवास्यानीकवान्
भागधेयेन प्रीतः पाप्मानमपि दहति वैश्वकर्मणेन पाप्मनो
निर्मुच्यते यं कामयेत चिरम्पाप्मनः (२२)

निर्मुच्येतेत्येकैकं तस्य जुहुयाच्चिरमेव पाप्मनो निर्मुच्यते
यं कामयेत ताजक्पाप्मनो निर्मुच्येतेति सर्वाणि तस्यानुद्रुत्य
जुहुयात्ताजगेव पाप्मनो निर्मुच्यतेऽथो खलु नानैव सूक्ताभ्यां

जुहोति नानैव सूक्तयोर्वीर्यं दधात्यथो प्रतिष्ठित्यै॥ (२३)

देवाः प्राजापत्यो वृत्रश्चिरं पाप्मनश्चत्वारिंशच्च॥ [५]

उदेनमुत्तरां नयेति समिध आ दधाति यथा जनं
यतेऽवसं करोति तादृगेव तत्तिष्ठ आ दधाति त्रिवृद्धा
अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्मै भागधेयं करोत्यौदुम्बरीर्भवन्त्यूर्वा
उदुम्बर ऊर्जमेवास्मा अपि दधात्युदु त्वा विश्वे देवा इत्याह
प्राणा वै विश्वे देवाः प्राणैः (२४)

एवैनमुद्यच्छतेऽग्ने भरन्तु चित्तिभिरित्याह यस्मा
एवैनं चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं समर्धयति पञ्च दिशो
दैवीर्यज्ञमवन्तु देवीरित्याह दिशो ह्येषोऽनु प्रच्यवते-
ऽपामंति दुर्मतिम्बाधमाना इत्याह रक्षसामपंहत्यै रायस्पोषे
यज्ञपतिमाभजन्तीरित्याह पशवो वै रायस्पोषः (२५)

पशून्वाव रुद्धे षड्भिर्हरति षड्वा ऋतवं ऋतुभिरेवैनं
हरति द्वे परिगृह्यवती भवतो रक्षसामपंहत्यै सूर्यरश्मिर्हरिकेशः
पुरस्तादित्याह प्रसूत्यै ततः पावका आशिषो नो
जुषन्तामित्याहान्नं वै पावकोऽन्नमेवाव रुद्धे देवासुराः

संयन्ता आसन्ते देवा एतदप्रतिरथमपश्यन्तेन वै तै-
ऽप्रति (२६)

असुरानजयन्तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं यदप्रतिरथं
द्वितीयो होतान्वाहाप्रत्येव तेन यजमानो भ्रातृव्याञ्जयत्यथो
अनभिजितमेवाभि जयति दशर्चम्भवति दशाक्षरा
विराड्विराजेमौ लोकौ विधृतावनयोर्लोकयोर्विधृत्या अथो
दशाक्षरा विराडन्नं विराड्विराज्येवान्नाद्ये प्रति तिष्ठत्यसदिव
वा अन्तरिक्षमन्तरिक्षमिवाग्नीध्रमाग्नीध्रे (२७)

अश्मानं नि दधाति सत्त्वाय द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्य विमानं
एष दिवो मध्यं आस्त इत्याह व्यैवैतया मिमीते मध्ये
दिवो निहितः पृश्निरश्मेत्याहान्नं वै पृश्नन्नमेवाव रुद्धे
चतसृभिरा पुच्छादिति चत्वारि छन्दांसि छन्दोभिरेवेन्द्रं
विश्वा अवीवृधन्नित्याह वृद्धिमेवोपावर्तते वाजानां
सत्यंतिम्पतिम् (२८)

इत्याहान्नं वै वाजोऽन्नमेवाव रुद्धे सुम्रहूर्यज्ञो देवाः आ
च वक्षदित्याह प्रजा वै पशवः सुम्रं प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते
यक्षदग्निर्देवो देवाः आ च वक्षदित्याह स्वगाकृत्यै वाजस्य

मा प्रसवेनोद्ग्राभेणोदग्रभीदित्याहासौ वा आदित्य उद्यन्तुद्ग्राभ
एष निम्रोचन्निग्राभो ब्रह्मणैवात्मानमुद्गृह्णाति ब्रह्मणा भ्रातृव्यं
नि गृह्णाति॥ (२९)

प्राणैः पोषोऽप्रत्याग्नीध्रे पतिमेष दशं च॥ [६]

प्राचीमनुं प्रदिशम्प्रेहि विद्वानित्याह देवलोकमेवैतयोपावर्तते
क्रमध्वमग्निना नाकमित्याहेमानेवैतया लोकान्क्रमते पृथिव्या
अहमुदन्तरिक्षमारुहमित्याहेमानेवैतया लोकान्स्मारोहति
सुवर्यन्तो नापैक्षन्त इत्याह सुवर्गमेवैतया लोकमेत्यग्रे
प्रेहि (३०)

प्रथमो देवयतामित्याहोभयेष्वेवैतया देवमनुष्येषु
चक्षुर्दधाति पञ्चभिरधि क्रामति पाङ्क्तो यज्ञो यावानेव यज्ञस्तेन
सह सुवर्गं लोकमेति नक्तोषासेति पुरोनुवाक्यामन्वाह प्रत्या
अग्रे सहस्राक्षेत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेरात्यै तस्मै
ते विधेम वाजाय स्वाहेत्याहान्नं वै वाजोऽन्नमेवाव (३१)

रुन्द्रे दध्नः पूर्णामौदुम्बरीः स्वयमातृण्णायां जुहोत्यूर्ग्वै
दध्यूर्गुदुम्बरोऽसौ स्वयमातृण्णामुष्यामेवोर्जं दधाति
तस्मादमुतोऽर्वाचीमूर्जमुप जीवामस्ति सृभिः सादयति

त्रिवृद्वा अ॒ग्निर्या॒वाने॒वाग्नि॒स्तम्प्रति॑ष्ठां ग॑मयति॒ प्रेद्धो॑ अ॒ग्ने
दी॒दिहि॑ पु॒रो न॒ इत्यौ॑दु॒म्बरी॒मा द॑धात्ये॒षा वै सू॒र्मी
कर्ण॑कावत्ये॒तया॑ ह॒ स्म (३२)

वै दे॒वा अ॒सुरा॑णां॒ शत॑त॒र्हाऽस्तृ॑हन्ति॒ यदे॒तया॑
स॒मिध॑मा॒दधा॑ति॒ वज्र॑मे॒वैतच्छ॑त॒घ्नीं यज॑मानो॒ भ्रातृ॑व्याय॒ प्र
ह॑रति॒ स्तृत्या॒ अछ॑म्ब॒द्वारं वि॑धेम॒ ते पर॑मे॒ जन्म॑न्न॒ग्न इति॑
वैक॑ङ्क॒तीमा॑ द॑धाति॒ भा ए॒वाव॑ रु॒न्द्वे ता॒॑ स॒वि॒तुर्वरे॑ण्यस्य
चि॒त्रामि॑ति॒ शमी॒मयी॒॑ शान्त्या॑ अ॒ग्निर्वा॑ ह॒ वा अ॒ग्नि॒चितं
दुहे॑ऽग्नि॒चिद्वा॒ग्निं दुहे॑ ताम् (३३)

स॒वि॒तुर्वरे॑ण्यस्य चि॒त्रामि॑त्या॒हैष॒ वा अ॒ग्नेर्दो॒हस्त॑मस्य
क॒ण्वं ए॒व श्रा॑य॒सोऽवे॒त्तेन॑ ह॒ स्मै न॒ स दुहे॑ यदे॒तया॑
स॒मिध॑मा॒दधा॑त्य॒ग्नि॒चिदे॒व तद॑ग्निं दुहे॒ सप्त॑ ते॒ अग्ने॑ स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वा इत्या॑ह॒ स॒प्तैवा॑स्य॒ साप्ता॑नि प्रीणाति॒ पूर्ण॑या॒
जुहो॑ति पूर्ण॒ इव॒ हि प्र॒जाप॑तिः प्र॒जाप॑तेः (३४)

आ॒स्यै न्यून॑या जुहोति॒ न्यूना॒द्धि प्र॒जाप॑तिः प्र॒जा
असृ॑जत प्र॒जाना॒॑ सृष्ट्या॑ अ॒ग्निर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त॒ स
दिशो॑ऽनु प्रावि॑श॒ञ्जुह्व॑न्मन॑सा॒ दिशो॑ ध्यायेद्दि॒ग्भ्य ए॒वैन॑मव॒

रुद्धे दध्ना पुरस्ताञ्जुहोत्याज्येनोपरिष्ठात्तेजश्चैवास्मा इन्द्रियं
च समीचीं दधाति द्वादशकपालो वैश्वानरो भवति द्वादश
मासाः संवत्सरः संवत्सरौऽग्निर्वैश्वानरः साक्षात् (३५)

एव वैश्वानरमव रुद्धे यत्प्रयाजानूयाजान्कुर्याद्विकस्तिः
सा यज्ञस्य दर्विहोमं करोति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै राष्ट्रं
वै वैश्वानरो विण्मरुतो वैश्वानरः हुत्वा मारुताञ्जुहोति
राष्ट्र एव विशमनुं बध्नात्युच्चैर्वैश्वानरस्या श्रावयत्युपांशु
मारुताञ्जुहोति तस्माद्राष्ट्रं विशमतिं वदति मारुता भवन्ति
मरुतो वै देवानां विशो देवविशेनैवास्मै मनुष्यविशमव
रुद्धे सप्त भवन्ति सप्तगणा वै मरुतो गणश एव विशमव
रुद्धे गुणेन गुणमनुद्रुत्य जुहोति विशमेवास्मा अनुवर्त्मानं
करोति॥ (३६)

अग्ने प्रेह्यवं स्म दुहे तां प्रजापतेः साक्षान्मनुष्यविशमेकविंशतिश्च॥—————[७]

वसोर्धारां जुहोति वसोर्मे धारांसदिति वा एषा हूयते
घृतस्य वा एनमेषा धारामुष्मिल्लोके पिन्वमानोप तिष्ठत
आज्येन जुहोति तेजो वा आज्यं तेजो वसोर्धारा
तेजसैवास्मै तेजोऽव रुद्धेऽथो कामा वै वसोर्धारा

कामानेवाव रुन्दे यं कामयेत प्राणानस्यान्नाद्यं वि (३७)

छिन्द्यामिति विग्राहं तस्य जुहुयात्प्राणानेवास्यान्नाद्यं विच्छिनत्ति यं कामयेत प्राणानस्यान्नाद्यं सं तनुयामिति सन्ततां तस्य जुहुयात्प्राणानेवास्यान्नाद्यं सं तनोति द्वादश द्वादशानि जुहोति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्देऽन्नं च मेऽक्षुच्च म इत्याहैतद्वै (३८)

अन्नस्य रूपं रूपेणैवान्नमव रुन्देऽग्निश्च म आपश्च म इत्याहैषा वा अन्नस्य योनिः सयोन्येवान्नमव रुन्देऽर्धेन्द्राणि जुहोति देवता एवाव रुन्दे यत्सर्वेषामर्धमिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो देवतानाम्भूयिष्ठभाक्तं इन्द्रमुत्तरमाहेन्द्रियमेवास्मि यज्ञायुधानि जुहोति यज्ञः (३९)

वै यज्ञायुधानि यज्ञमेवाव रुन्देऽथो एतद्वै यज्ञस्य रूपं रूपेणैव यज्ञमव रुन्देऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च म इत्याह स्वगाकृत्या अग्निश्च मे घर्मश्च म इत्याहैतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपं रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुन्दे ऋक् मे सामं च म इत्याह (४०)

एतद्वै छन्दसां रूपं रूपेणैव छन्दांस्यव रुन्दे

गर्भाश्च मे वत्साश्च म इत्याहैतद्वै पशूनां रूपं रूपेणैव
 पशूनं रुद्धे कल्पाञ्जुहोत्यक्लृप्तस्य क्लृप्त्यै युग्मदयुजे जुहोति
 मिथुनत्वायोत्तरावती भवतोऽभिक्रान्त्या एकां च मे तिस्रश्च
 म इत्याह देवछन्दसं वा एकां च तिस्रश्च (४१)

मनुष्यछन्दसं चतस्रश्चाष्टौ च देवछन्दसं चैव
 मनुष्यछन्दसं चाव रुद्ध आ त्रयस्त्रिंशतो जुहोति
 त्रयस्त्रिंशद्वै देवतां देवता एवाव रुद्ध आष्टाचत्वारिंशतो
 जुहोत्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती जागताः पशवो
 जगत्यैवास्मै पशूनं रुद्धे वाजश्च प्रसवश्चेति द्वादशं
 जुहोति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति
 तिष्ठति॥ (४२)

वि वै यज्ञः सामं च म इत्याह च तिस्रश्चैकान्नपञ्चाशच्च॥ [८]

अग्निर्देवेभ्योऽपाक्रामद्वागधेयमिच्छमानस्तं देवा अब्रुवन्नुप
 न आ वर्तस्व हव्यं नो वहेति सोऽब्रवीद्वरं वृणै मह्यमेव
 वाजप्रसवीयं जुहवन्निति तस्मादग्नये वाजप्रसवीयं जुहति
 यद्वाजप्रसवीयं जुहोत्यग्निमेव तद्वागधेयेन समर्धयत्यथो
 अभिषेक एवास्य स चतुर्दशभिर्जुहोति सप्त ग्राम्या ओषधयः

सप्त (४३)

आ॒र॒ण्या उ॒भयी॑षा॒मव॑रुद्धा॒ अन्न॑स्यान्नस्य जुहोत्यन्नस्यान्नस्य
औ॒दु॒म्बरेण॑ सु॒वेण॑ जुहोत्यूर्वा उ॒दु॒म्बर॑ ऊ॒र्गन्न॑मूर्जै॒वास्मा॑
ऊ॒र्ज॒मन्न॑मव॑ रुन्देऽग्निर्वै दे॒वाना॑म॒भिषि॑क्तोऽग्नि॒चिन्म॑नु॒ष्याणा॑न्तस्य
न धा॒वेद॑वरुद्धः॒ ह्यस्या॑न्नमन्नमिव॒ खलु॑ वै व॒र्षं
यद्वावे॑द॒न्नाद्या॑द्वावेदुपाव॑र्तेतान्नाद्यमे॒वाभि॑ (४४)

उ॒पाव॑र्तते॒ नक्तो॑षासेति॒ कृष्णायै॑ श्वेतव॑त्सायै॒ पय॑सा
जुहोत्य॒ह्वैवास्मै॑ रात्रि॒म्प दा॑पयति॒ रात्रि॑याह॒रहो॑रात्रे ए॒वास्मै॑
प्र॒त्ते का॑मम॒न्नाद्यं॑ दुहाते रा॒ष्ट्रभृ॑तो जुहोति रा॒ष्ट्रमे॒वाव॑ रुन्दे
ष॒ड्भिर्जु॑होति॒ षड्वा॑ ऋ॒तव॑ ऋ॒तुष्वे॒व प्र॑ति॒ तिष्ठ॑ति भुव॑नस्य
प॒त इति॑ रथमु॒खे प॒ञ्चाहु॑तीर्जुहोति॒ वज्रो॑ वै रथो॒ वज्रे॑णै॒व
दि॒शः (४५)

अ॒भि ज॑यत्यग्नि॒चितः॑ ह॒ वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के वा॒तोऽभि॑
प॑वते वा॒तना॑मानि॒ जुहोत्य॒भ्यैवैन॑म॒मुष्मि॑ल्लो॒के वा॒तः प॑वते
त्रीणि॑ जुहोति॒ त्रयं॑ इ॒मे लो॒का ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑
वा॒तम॑व॒ रुन्दे॑ समु॒द्रोऽसि॑ नभ॑स्वा॒नित्या॑हैत॒द्वै वा॒तस्य॑
रू॒पः॑ रू॒पेणै॒व वा॒तम॑व॒ रुन्दे॑ऽञ्ज॒लिना॑ जुहोति॒ न

ह्येतेषां मन्यथा हुतिरवकल्पते ॥ (४६)

ओषधयः सप्ताभि दिशोऽन्यथा द्वे च ॥ [९]

सुवर्गाय वै लोकाय देवरथो युज्यते यत्राकूताय
मनुष्यरथ एष खलु वै देवरथो यदग्निरग्निं युनज्मि
शवंसा घृतेनेत्याह युनक्त्येवैनं स एनं युक्तः सुवर्गं
लोकमभि वहति यत्सर्वाभिः पञ्चभिर्युज्याद्युक्तोऽस्याग्निः
प्रच्युतः स्यादप्रतिष्ठिता आहुतयः स्युरप्रतिष्ठिताः स्तोमा
अप्रतिष्ठितान्युक्थानि तिसृभिः प्रातःसवनेऽभि मृशति
त्रिवृत् (४७)

वा अग्निर्यावानेवाग्निस्तं युनक्ति यथानसि युक्त
आधीयत एवमेव तत्प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति प्रति स्तोमाः
प्रत्युक्थानि यज्ञायज्ञियस्य स्तोत्रे द्वाभ्यामभि मृशत्येतावान्
वै यज्ञो यावानग्निष्टोमो भूमा त्वा अस्यात ऊर्ध्वः क्रियते
यावानेव यज्ञस्तमन्ततोऽन्वारोहति द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्या
एकयाप्रस्तुतम्भवत्यथ (४८)

अभि मृशत्युपैनमुत्तरो यज्ञो नमत्यथो सन्तत्यै प्र वा
एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते योऽग्निं चिनुते न वा एतस्यानिष्टक

आहुतिरिव कल्पते यां वा एषोऽनिष्टक आहुतिं जुहोति
 स्रवति वै सा तां स्रवन्तीं यज्ञोऽनु परां भवति यज्ञं
 यजमानो यत्पुनश्चितिं चिनुत आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै
 प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति (४९)

न यज्ञः पराभवति न यजमानोऽष्टावुपं दधात्यष्टाक्षरा
 गायत्री गायत्रेणैवेनं छन्दसा चिनुते यदेकादश त्रैष्टुभेन
 यद्वादश जागतेन छन्दोभिरेवेनं चिनुते नपात्को वै
 नामैषोऽग्निर्यत्पुनश्चितिर्य एवं विद्वान्पुनश्चितिं चिनुत आ
 तृतीयात्पुरुषादन्नमत्ति यथा वै पुनराधेय एवम्पुनश्चितिर्यो-
 ऽग्न्याधेयेन न (५०)

ऋध्नोति स पुनराधेयमा धत्ते योऽग्निं चित्वा नध्नोति
 स पुनश्चितिं चिनुते यत्पुनश्चितिं चिनुत ऋद्ध्या अथो
 खल्वाहुर्न चेतव्येति रुद्रो वा एष यदग्निर्यथा व्याघ्रः
 सुप्तम्बोधयति तादृगेव तदथो खल्वाहुश्चेतव्येति यथा
 वसीयाः सम्भागधेयेन बोधयति तादृगेव तन्मनुरग्निमचिनुत
 तेन नाध्नोत्स एताम्पुनश्चितिमपश्यत्तामचिनुत तथा वै स
 आध्नोद्यत्पुनश्चितिं चिनुत ऋद्धौ॥ (५१)

त्रिवृदथ तिष्ठन्त्यग्राधेयेन नाचिनुत सप्तदश च॥ [१०]

छन्दाश्चितं चिन्वीत पशुकामः पशवो वै छन्दांसि
पशुमानेव भवति श्येनचितं चिन्वीत सुवर्गकामः श्येनो वै
वयं साम्पतिष्ठः श्येन एव भूत्वा सुवर्गं लोकम्पतति कङ्कचितं
चिन्वीत यः कामयेत शीर्षण्वानमुष्मिल्लोके स्यामिति
शीर्षण्वानेवामुष्मिल्लोके भवत्यलज्जचितं चिन्वीत चतुःसीतं
प्रतिष्ठाकामश्चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति प्रउगचितं
चिन्वीत भ्रातृव्यवान्प्र (५२)

एव भ्रातृव्यान्नुदत उभयतः प्रउगं चिन्वीत यः कामयेत
प्र जातान्भ्रातृव्यान्नुदेय प्रतिजनिष्यमाणानिति प्रैव
जातान्भ्रातृव्यान्नुदते प्रति जनिष्यमाणान्नथचक्रचितं
चिन्वीत भ्रातृव्यवान् वज्रो वै रथो वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः
प्र हरति द्रोणचितं चिन्वीतान्नकामो द्रोणे वा अन्नम्भियते
सयोन्येवान्नमव रुद्धे समूहं चिन्वीत पशुकामः पशुमानेव
भवति (५३)

परिचार्यं चिन्वीत ग्रामकामो ग्राम्येव भवति श्मशानचितं
चिन्वीत यः कामयेत पितृलोक ऋध्रुयामिति पितृलोक

ए॒वध्नो॑ति विश्वा॒मित्र॑ज॒मद॒ग्नी वसि॑ष्ठेनास्पर्धेता॒ः स
 ए॒ता ज॒मद॑ग्निर्विह॒व्या अप॑श्य॒ता उपा॑धत्ता ताभि॒र्वै स
 वसि॑ष्ठस्येन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मवृ॒ङ्क्त यद्वि॑ह॒व्या उप॑दधा॒तीन्द्रि॒यमे॒व
 ताभि॑र्वी॒र्यं यज॑मानो भ्रातृ॒व्यस्य॑ वृ॒ङ्क्ते होतु॑र्धि॒ष्णिय॒ उप॑
 दधाति यज॑मानायतनं वै (५४)

होता स्व ए॒वास्मा॑ आ॒यत॑न इन्द्रि॒यं वी॒र्य॑मव॑ रुन्दे
 द्वा॒दशो॑प॒ दधा॑ति द्वा॒दशा॑क्षरा जग॑ती जा॒गताः प॑शवो
 जग॑त्यैवास्मै प॒शून॑व॒ रुन्दे॑ऽष्टाव॑ष्टाव॒न्येषु॑ धि॒ष्णिये॑षूप॒
 दधा॑त्य॒ष्टाश॑फाः प॒शवः॑ प॒शूने॒वाव॑ रुन्दे॑ षण्मा॑र्जा॒लीये॑
 षड्वा ऋ॒तव॑ ऋ॒तवः॑ खलु॒ वै दे॒वाः पि॒तर॑ ऋ॒तूने॒व
 दे॒वान्पि॒तृन्प्री॑णाति॥ (५)

प्र भवति यजमानायतनं वा अष्टाचत्वारिंशच्च॥ [११]

पव॑स्व॒ वाज॑सातय॒ इत्य॑नुष्टुक्प्रति॒पद्व॑वति ति॒स्रो-
 ऽनुष्टु॑भश्चत॑स्रो गाय॒त्रियो॑ यत्ति॒स्रोऽनुष्टु॑भस्तस्मा॒दः
 श्र॑स्त्रिभि॒स्तिष्ठ॑ स्तिष्ठति॒ यच्च॑त॑स्रो गाय॒त्रिय॑स्तस्मा॒त्सर्वा॑श्चतु॒र-
 प॒दः प्र॑ति॒दध॑त्पला॒यते॑ पर॒मा वा ए॒षा छन्द॑सां
 यद॑नुष्टुक्पर॒मश्च॑तुष्टोमः स्तोमा॑नां पर॒मस्त्रि॑रात्रो य॒ज्ञाना॑

पर॒मोऽश्वः॑ प॒शूनां॑ पर॒मेणै॒वैनं॑ पर॒मतां॑ गमयत्येकवि॒ंशम॑हर्भवति

यस्मिन्नश्वं आल॒भ्यते॑ द्वाद॑श मा॒साः पञ्च॑र्तवस्त्रयं इ॒मे
लो॒का अ॒सावा॑दित्य एकवि॒ंश ए॒ष प्र॒जाप॑तिः प्राजाप॒त्यो-
ऽश्व॒स्तमे॒व सा॒क्षाद॑धोति श॒क्रर॑यः पृ॒ष्ठम्भ॑वन्त्यन्यद॒न्यच्छ॑न्दो-
ऽन्ये॑न्ये वा ए॒ते प॒शव॑ आ ल॒भ्यन्त॑ उ॒तेव॑ ग्रा॒म्या
उ॒तेवा॑र॒ण्या यच्छ॑क्ररयः पृ॒ष्ठम्भ॑वन्त्यश्व॒स्य स॑र्व॒त्वाय॑
पा॒रु॒र॒श्म॒म्ब्र॒ह्म॒सा॒म॒म्भ॑वति र॒श्मिना॑ वा अश्वः (५७)

य॒त ई॒श्वरो॑ वा अश्वोऽय॒तोऽप्र॑तिष्ठितः परां॑ परा॒वतं॑
गन्तो॒र्त्या॒रु॒र॒श्म॒म्ब्र॒ह्म॒सा॒म॒म्भ॑वत्यश्व॒स्य य॒त्यै धृ॒त्यै
सङ्कृ॑त्यच्छावाक॒सा॒म॒म्भ॑वत्यु॒त्स॒न्नय॑ज्ञो वा ए॒ष यद॑श्वमे॒धः
क॒स्तद्वे॒देत्या॑हु॒र्यदि॑ स॒र्वो वा क्रि॑यते न वा स॒र्व इति॑
य॒त्सङ्कृ॑त्यच्छावाक॒सा॒म॒म्भ॑वत्यश्व॒स्य स॑र्व॒त्वाय॑ पर्या॒प्त्या
अ॒न॒न्तरा॑याय॒ सर्व॑स्तोमोऽतिरा॒त्र उ॑त्त॒मम॑हर्भवति स॒र्वस्या॑प्त्यै
स॒र्वस्य॑ जि॒त्यै स॒र्वमे॒व तेना॑प्रोति स॒र्व ज॑यति॥ (५८)

अहर्भवति वा अश्वोऽहर्भवति दशं च॥ [१२]

यदेकै॒न प्र॒जाप॑तिः प्रे॒णानु॑ यजुषापो॑ वि॒श्वकर्मा॑ग्र आ या॒हि सु॒वर्गा॑य वज्रो॑ गाय॒त्रेणा॑ग्रं
उद॑धे स॒मीची॑न्द्रा॒य म॒युर॑पां ब॒लाय॑ पुरुषमृगः सौरी॑ पृ॒षतः॑ शका॒ रु॒र॒र॒ल॒जः सु॑प॒र्ण आ॑ग्नेयो-

ऽश्वोऽग्नयेऽनीकवते चतुर्विंशतिः॥—————[१३]यदेकैन् स पापीयानेतद्वा
अग्नेर्यनुस्तद्देवास्त्वेन्द्रज्येष्ठा अपां नप्रेऽश्वस्तूपरो द्विषष्टिः॥62॥ यदेकैन्नैकशितिपात्येत्वंः॥